

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**

На правах рукопису

БОРОВИК АННА МИКОЛАЇВНА

УДК 343.977

**ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ, І ПРЕДМЕТУ ДОКАЗУВАННЯ У
ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Маріуполь – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Донецькому юридичному інституті МВС України, Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент

Комаринська Юлія Борисівна

Національна академія внутрішніх справ,
заступник директора навчально-наукового
інституту № 3 з навчально-методичної та наукової
роботи

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент

Вапнярчук В'ячеслав Віталійович,

Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого, доцент кафедри кримінального
процесу

кандидат юридичних наук, доцент

Орлова Тетяна Анатоліївна,

Харківський національний університет внутрішніх
справ, доцент кафедри криміналістики, судової
експертології та домедичної підготовки
факультету № 1

Захист відбудеться «12» травня 2021 року о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.737.01 у Донецькому юридичному інституті МВС України за адресою: 87510, м. Маріуполь, просп. Луніна, 89.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Донецького юридичного інституту МВС України за адресою: 87510, м. Маріуполь, просп. Луніна, 89.

Автореферат розіслано «12» квітня 2021 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

А.О. Данилевський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституція України гарантує громадянам рівність прав і свобод незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань (ст. 24) і забороняє пропаганду насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі (ст. 37). Ці положення знайшли відображення і в кримінальному законодавстві, в якому кваліфікуючою обставиною передбачається вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Зокрема, це злочини проти життя та здоров'я особи, мотивом яких є расова, національна чи релігійна нетерпимість: п.14 ч.2 ст.115 КК України – умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 122 КК України – умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 126 КК України – побой і мордування з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 127 КК України – катування з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 129 КК України – погроза вбивством з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Підтвердженням особливого підходу законодавця до вказаних злочинів є п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України, відповідно до якого при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, в числі інших визнається вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату. Це означає, що при розслідуванні будь-якого злочину на стадії досудового й судового слідства необхідно аналізувати всі його обставини, вивчати особу підозрюваного з метою встановлення фактів, що вказують на специфічний мотив його дій, а саме мотив нетерпимості до представників певної раси, нації або релігійної групи.

В той же час потрібно відзначити, що на тлі явної тенденції до зростання кількості злочинів даної категорії в умовах існування в Україні різних національних меншин (у т. ч. нелегального перебування їх представників) та соціально-економічної напруженості правоохоронні органи стикаються з низкою труднощів. Зокрема, це стосується доказування під час кримінальних проваджень наявності мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Так, за статистичними даними Генеральної прокуратури України в 2016 р. було зареєстровано 58 злочинів, вчинених з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості, з них тільки 21 провадження направлено з обвинувальним актом до суду, у 37 – рішення не прийнято. Відповідно, у 2017 р. зареєстровано 60 злочинів, у 10 провадженнях повідомлено про підозру і з них тільки 6 направлено з обвинувальним актом до суду, у 49 рішення не прийнято. У 2018 році зареєстровано 103 злочинів, у 11 повідомлено про підозру і з них тільки 8 проваджень направлено з обвинувальним актом до суду, у 93 – рішення не прийнято. В 2019 р. зареєстровано 100 злочинів вказаної категорії, у 6 провадженнях повідомлено про підозру і з них тільки 3 направлено з обвинувальним актом до суду, у 95 –

рішення не прийнято¹. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що більше половини опитаних автором слідчих (62%); прокурорів (58%) відзначили, що доказування мотиву злочину відноситься до основних труднощів, які виникають при розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Видається, що наведені дані визначають актуальність завдання визначення особливостей криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування у досудовому розслідуванні.

Питання, що стосуються безпосередньо розслідування зазначеного виду злочинів, стали досліджуватися лише в останні роки. Окремі аспекти вказаної проблематики були предметом дослідження низки вітчизняних авторів: І. Ю. Гори, Н. В. Дьоміної-Волок, В. М. Канюс, Є. М. Корж, О. М. Лемешко, С. М. Лозової, І. М. Осики, М. В. Пашковської, А. В. Савченко та інших. Проте, окремі статті на сьогодні не можуть слугувати достатньою науковою базою для вирішення низки проблемних питань досудового розслідування злочинів даної категорії – працівники слідчих органів і судді відчувають потребу в науково-методичних розробках, присвячених доказуванню мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості. Саме це й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації визначено відповідно до комплексної наукової програми «Основні напрями реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0104U004048), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень в Україні з проблем наук кримінально-правового циклу Національної академії правових наук України (розд. V, п. 4), наказу МВС України від 16 березня 2015 р. № 275 «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років» (додаток 7, п. 7.24). Дисертаційна робота виконана в межах напрямку наукових досліджень кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає у визначенні особливостей криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, та їх впливу на предмет доказування у досудовому розслідуванні. Для досягнення вказаної мети були поставлені і вирішувалися наступні наукові завдання:

- визначення груп кримінальних правопорушень, у складі яких виділяється мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості, та надання їх загальної характеристики;
- виділення на основі аналізу кримінальних проваджень щодо злочинів проти життя та здоров'я особи, зв'язку мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості з іншими елементами механізму цих злочинів;

¹ Єдиний реєстр досудових розслідувань. Генеральна прокуратура України: <https://www.gp.gov.ua/ua/erdr.html>

- дослідження ролі криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, в доказуванні мотиву під час досудового розслідування;

- визначення на цій основі змісту елементів предмету доказування, обумовлених фактом вчинення злочинів з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості;

- окреслення та аналіз типових слідчих ситуацій доказування мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості у провадженнях щодо злочинів проти життя і здоров'я;

- дослідження типових тактичних завдань розслідування, пов'язаних з встановленням ознак мотиву злочину та шляхів їх вирішення;

- формулювання рекомендацій щодо отримання доказів наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та їх досудовим розслідуванням.

Предметом дослідження є особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, та їх вплив на предмет доказування у досудовому розслідуванні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складає загальний діалектичний метод наукового пізнання дійсності, відповідно до якого відображення в навколишньому середовищі злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, розглядалися у взаємозв'язку і протиріччі їх елементів. На цьому підґрунті визначаються особливості предмету доказування. Також як науковий інструмент дослідження використано:

- методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія тощо) – при дослідженні нормативних актів, матеріалів кримінальних проваджень, концепцій, точок зору авторів з окремих питань, що входять у предмет дослідження (розділи 1, 2, 3);

- системно-структурний метод: при аналізі елементів криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (розділ 1); при визначенні переліку та змісту елементів предмету доказування, обумовлених фактом вчинення злочинів з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості (підрозділ 2.1.); при визначенні типових слідчих ситуацій доказування мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості у кримінальних провадженнях (підрозділ 2.2.); при аналізі формування доказів під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій (розділ 3);

- історико-правовий метод – при огляді розвитку окремих положень кримінального і кримінального процесуального законодавства та поглядів вчених на визначення основних понять, що стосувалися предмета дослідження (розділи 1, 2, 3);

- порівняльно-правовий метод – при аналізі норм кримінального

законодавства України та інших країн, що стосувалися предмету дослідження (розділ 1);

– соціологічні методи (опитування, експертні оцінки): для збору додаткової інформації про особливості доказування наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості при вчиненні злочинів (підрозділ 2.1., розділ 3).

Нормативно-правову основу проведеного дослідження складають Конституція України, кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство України, Постанови Пленуму Верховного Суду України, відомчі нормативні акти та інструктивні документи МВС України.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці: Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, В. В. Вапнярчука, В. К. Весельського, А. Ф. Волобуєва, О. О. Волобуєвої, В. К. Гавло, В. І. Галагана, В. І. Гончаренка, М. В. Даньшина, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, В. В. Коваленка, І. І. Когутича, О. Н. Колесниченка, Ю. Б. Комаринської, В. О. Коновалової, Н. І. Клименко, О. М. Ларіна, В. В. Лисенка, І. М. Лузгіна, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, М. В. Салтевського, О. В. Одерія, Т. А. Пазинич, М. А. Погорецького, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, М. Є. Шумили, М. П. Яблокова та ін. Також було використано широке коло джерел із проблем кримінального права та кримінального процесу, кримінології, соціології і психології.

Емпіричну базу дослідження складають результати вивчення матеріалів 76 кримінальних проваджень (вироків судів) про злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, а також результати опитування думок окремих слідчих, які мали досвід розслідування цих злочинів, статистичні дані Національної поліції та Генеральної прокуратури України.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлюється тим, що у дисертації сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних положень і практичних рекомендацій, які мають значення для визначення особливостей криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, та їх впливу на доказування цієї кваліфікуючої обставини.

Найбільш значущими серед них є такі, що мають певний ступінь новизни:
вперше:

- визначено зв'язок мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості з елементами криміналістичної характеристики злочинів проти життя і здоров'я (особа злочинця і потерпілого, обстановка, спосіб, сліди злочину);

- сформовано перелік тактичних завдань розслідування щодо встановлення ознак наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості;

удосконалено:

- положення, що стосуються загальної характеристики груп кримінальних

правопорушень, у складі яких виділяється мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості;

- положення, що стосуються труднощів, які ускладнюють доказування наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості та їх подолання;

- положення, що стосуються впливу типових слідчих ситуацій у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти життя і здоров'я при доказуванні наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості;

- рекомендації щодо отримання доказів наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, допитів, обшуку, призначення експертиз).

дістало подальшого розвитку:

- положення, що стосуються структури і змісту криміналістичної характеристики злочинів та місця в ній мотиву;

- теоретичні положення і рекомендації щодо підготовки і проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані за результатами проведеного дослідження висновки і сформульовані пропозиції можуть бути використані:

- у *законотворчій діяльності* – розроблення пропозицій з удосконалення норм чинного КПК України, інших правових актів (лист до Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 12.10.2020 р.);

- у *практичній діяльності* – у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (акт впровадження акт впровадження в діяльність Головного управління Національної поліції в Донецькій області від 19.10.2020 р.);

- у *освітньому процесі* – під час викладання криміналістики, а також інших дисциплін у системі здобуття вищої освіти та підвищення кваліфікації; під час підготовки підручників, навчально-методичних матеріалів, тестових завдань тощо (акт впровадження в освітній процес Донецького юридичного інституту МВС України від 11.09.2020 р.);

- у *науково-дослідній сфері* – для подальшого удосконалення й розвитку методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень на базі сформульованих і викладених теоретичних положень, висновків та рекомендацій (акт впровадження у науково-дослідну діяльність Донецького юридичного інституту МВС України від 11.09.2020 р.).

Апробація результатів роботи. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені у формі доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглих столах: «Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах Євроінтеграції України» (м. Київ, 2015); «Актуальні питання теорії та практики криміналістичної науки» (м. Київ, 2015); «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 2017); «Актуальні питання кримінального права та

процесу» (м. Кривий Ріг, 2018; 2019); «Development of modern technologies and scientific potential of the world» (London, Great Britain, July 29, 2019).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 12 наукових публікаціях за темою дисертації, серед яких 3 статті – у наукових журналах та збірниках наукових праць, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук та зарубіжних наукометричних баз, 2 статті опубліковано в періодичних виданнях іншої держави, 7 тез доповідей у збірниках наукових доповідей на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (225 найменувань) та додатків. Обсяг загального тексту дисертації складає 246 сторінок, з них основного тексту – 184 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, вказано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету і задачі, об'єкт і предмет, методи дослідження, визначено наукову новизну і практичну значущість одержаних результатів, подано відомості про публікації, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1. «Криміналістична характеристика окремих видів злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, та її зв'язок з предметом доказування» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Загальна характеристика злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості»* відзначається, що оновлення КК України з введенням такої кваліфікуючої обставини, як вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, було пов'язано з наближенням кримінального законодавства до стандартів країн ЄС. Прояви нетерпимого ставлення окремих осіб до представників суспільства, які відрізняються за кольором шкіри, формою очей, національністю, релігійними переконаннями останнього часу стають нагальною проблемою, яка потребує невідкладного вирішення, у т. ч. і з використанням засобів кримінально-правового характеру. У зв'язку з цим правоохоронні органи України, для яких виділення вказаної кваліфікуючої обставини у складі низки злочинів є новелою, стикаються з низкою труднощів у доказуванні наявності вказаного мотиву. Подолання цих труднощів, як видається, пов'язано з визначенням особливостей механізму вчинення таких злочинів та доказування наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Звертається увага на різноманітність кримінальних правопорушень, у складі яких виділяється вказаний мотив: 1) *направлені на розпалювання ворожнечі, розбрату, дискримінації та ненависті серед населення*: посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110 КК України);

порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ст. 161 КК України); ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК України); 2) *проти життя та здоров'я особи, мотивом яких є расова, національна чи релігійна нетерпимість*: умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115); умисні тілесні ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122 КК України); побої і мордування, а також катування з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127 КК України); погроза вбивством з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 129 КК України); 3) *кримінальні правопорушення, об'єктивна сторона яких пов'язана із образою і приниженням релігійних почуттів, честі і гідності певних національних меншин*: пошкодження або знищення релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК України); незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179); перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК України); наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297 КК України).

Спільною характеристикою цих груп злочинів є наявність в діях винної особи такого спонукаючого фактору, як мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості, що пов'язано з особливостями особи злочинця і потерпілого, місця і способу вчинення злочину, характерними слідами та іншими елементами механізму їх вчинення. Ці особливості суттєво впливають на предмет доказування у кримінальних провадженнях. Відповідно до статистики, для України найбільш характерними є злочини проти життя та здоров'я особи, мотивом яких є расова, національна чи релігійна нетерпимість, і під час розслідування яких є труднощі в доказуванні наявності цього мотиву.

У підрозділі 1.2. «*Особливості криміналістичної характеристики умисних вбивств, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування*» на основі матеріалів кримінальних проваджень і наукових публікацій визначаються найбільш характерні особливості основних елементів механізму вчинення вбивств вказаної категорії. Зокрема, зазначається, що в криміналістичній характеристиці умисних вбивств вказаної категорії, яка є інформаційною основою досудового розслідування, ключове місце займає мотив. Мотив вчинення умисного вбивства, оснований на неприязні до потерпілого з-за його кольору шкіри, національності чи віросповідання, може формуватися різними шляхами в залежності від накопиченого особистого життєвого досвіду винної особи. Детермінантом цього процесу можуть слугувати випадки кривдження з боку представників певної національності, які формують стійке бажання помститися не тільки кривднику, але й його співвітчизникам. Детермінуючим фактором може бути й ідеологічна обробка з боку лідерів націоналістичних формувань, під впливом яких перебував винний. Таким чином, мотив вчинення умисного вбивства зумовлює особливості жертви злочину – потерпілими найчастіше стають представники певних

національних меншин, іноземці.

Слідами (ознаками) вказаного мотиву вчинення умисного вбивства виступають: публічні висловлювання расистського характеру чи іншого негативного змісту під час подій, які передували злочину або настали після його вчинення; висловлювання даного характеру в листуванні зі знайомими; виконання малюнків і надписів («графіті»), які ображають національні або релігійні почуття. Носіями таких слідів можуть бути як документи різного характеру (аудіо і відеозаписи, особисті щоденники з відповідними висловлюваннями, листування, книжки певних авторів тощо), так і пам'ять людей з оточення підозрюваного.

Для способів вбивств вказаної категорії характерним є їх акцентуація, коли вбивця прагне продемонструвати людську неповноцінність потерпілого з-за його приналежності до певної раси, національності, етнічної групи чи релігійної конфесії. Цим демонструється упереджене і ненависницьке ставлення до даної соціальної групи, проявляється прагнення спровокувати або розпалити расову, національну або релігійну ворожнечу і ненависть.

Особливості наведених елементів криміналістичної характеристики умисних вбивств, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, є інформаційною основою доказування у кримінальних провадженнях даної категорії. Відповідно до п. 2 ч.1 ст. 91 КПК України до предмету доказування входить мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. У кримінальних провадженнях про вбивства вказаної категорії доказування наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості повинно здійснюватися через встановлення наведених обставини, що характеризують особистість підозрюваного, характеристик потерпілої особи (жертви), способу вбивства та характерних слідів-ознак наявності даного мотиву.

У підрозділі **1.3. «Особливості криміналістичної характеристики насильницьких злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування»** відзначається, що склади таких насильницьких злочинів, як умисні тілесні ушкодження (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122 КК України), мордування (ч. 2 ст. 126 КК України), катування (ч. 2 ст. 127 КК України) також містять вказану кваліфікуючу обставину. В Україні вчинення таких злочинів є характерним для молодіжного середовища на підґрунті етнічних, міжнаціональних чи релігійних упереджень.

Спільним для мотивації вказаних злочинів є упередженість суб'єкта – наявність у нього викривлених уявлень про якусь особу або групу осіб. Такі упереджені уявлення особи, яка вчиняє злочин, знаходять прояв у виборі жертви, способу дій (завдання ударів, побоїв, мордування, катування). Від злочинів на ґрунті нетерпимості можуть потерпати особи, яких зловмисники пов'язують з певними групами, проти яких вони мають негативні упередження (активісти етнічних, національних чи релігійних груп). Характерним є те, що суб'єкт злочину може не мати особистих негативних почуттів щодо конкретної фактичної жертви – детермінантою виступає її приналежність до певної соціальної групи. Формування і прояв таких упередженостей відбувається

поступово протягом певного часу і може проявлятися у вчинках, які передують вчиненню злочину.

В Україні потерпілими від злочинів на ґрунті нетерпимості найчастіше стають: іноземці та члени різних етнічних громад; члени релігійних меншин та їхнє майно (церкви, синагоги, мечеті, кладовища); роми; геї, лесбійки, бісексуали і трансгендери. Частина з цих потерпілих перебуває в Україні нелегально, не достатньо володіє мовою, часто не знає своїх законних прав на захист. Члени цих спільнот вкрай уразливі для насильницьких злочинів на ґрунті нетерпимості, вони досить рідко звертаються до співробітників поліції, не вірячи в наданні захисту і навіть побоюючись дискримінації з їх боку. Напади на таких осіб часто відбуваються в громадських місцях, а приводами для цього виступає зовнішній вигляд, спілкування на іноземній мові та інші формальні ознаки.

Способи дій злочинців спрямовані на заподіяння тілесних ушкоджень, болю і страждань з метою демонстративного приниження гідності потерпілого з-за його приналежності до певної етнічної групи. Характерним є супроводження насильницьких дій вигуками образливого характеру, які виступають слідами – ознаками наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Наведені особливості криміналістичної характеристики насильницьких злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, виступають інформаційною основою доказування, де окремі ознаки елементів механізму злочинів виступають доказами наявності вказаного мотиву.

Розділ 2. «Особливості початкового етапу досудового розслідування злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *«Типові слідчі ситуації початкового етапу досудового розслідування злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»* на основі матеріалів кримінальних проваджень аналізується вплив на доказування наявності мотиву слідчих ситуацій, які складаються на початку кримінальних проваджень даної категорії. Підкреслюється, що при відкритті кримінального провадження за ознаками злочину, вчиненого з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, для такої кваліфікації повинні бути вагомими підстави. З урахуванням наявності відомостей про ознаки вказаного мотиву на початку досудового розслідування виділяються наступні типові слідчі ситуації: 1) відомості про злочин, що вносяться до ЄРДР, містять достатні ознаки про наявність мотиву; 2) відомості про злочин, що вносяться до ЄРДР, не містять достатніх ознак про наявність мотиву.

Перша слідча ситуація складається тоді, коли на момент відкриття кримінального провадження вже встановлено підозрюваного і отримана інформація про його особистість та окремі обставини злочину: потерпілою є особа, приналежна до певної расової, етнічної чи релігійної групи; схильність підозрюваного до агресивних дій щодо представників інших соціальних груп; відсутність особистих відносин між потерпілим і підозрюваним та попереднього конфлікту між ними, не пов'язаного з расовою, національною чи

релігійною приналежністю; вчинення насильницького злочину групою осіб; характерне місце і час злочину, яке асоціюється з конкретною соціальною групою (громадський центр, мечеть, релігійне або національне свято); виявлення предметів, написів, залишених на місці події, які дають підстави вважати, що злочин був вчинений особою або групою осіб, що сповідує ненавистницькі погляди; сприйняття злочину потерпілим і свідками, як прояв ксенофобії. Така слідча ситуація складається тоді, коли вже в первинному матеріалі про злочин міститься вказана інформація (протокол огляду місця події, пояснення потерпілого і свідків) і вона знаходить підтвердження під час проведення початкових слідчих (розшукових) дій.

Друга слідча ситуація складається тоді, коли на момент відкриття кримінального провадження підозрюваний не встановлений і його потрібно розшукувати та ідентифікувати, але встановлені окремі обставини злочину: приналежність потерпілого до певної расової, етнічної чи релігійної групи; відсутність особистих відносин між потерпілим і злочинцем; поєднання злочинцем насильницьких дій із заволодінням майном потерпілого (грошами, мобільним телефоном тощо); сприйняття злочину потерпілим і свідками, як прояв ксенофобії; характерне місце вчинення злочину. Ця ситуація є більш складною для доказування, оскільки відсутність достатніх даних про особистість злочинця вимагає висування і перевірки версії про відсутність мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості чи його поєднання з іншими мотивами (корисливим, хуліганським). Відсутність підозрюваного не дозволяє на даному етапі отримати значної частини відомостей, які б можна було використати як докази наявності вказаного мотиву злочину.

Наведені типові слідчі ситуації є визначальними для проведення різних комплексів слідчих (розшукових) дій з метою отримання доказів наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості.

У підрозділі 2.2. **«Тактичні завдання розслідування щодо встановлення мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та засоби їх вирішення»** відзначається, що з практичної і теоретичної точок зору актуальним є виділення типових тактичних завдань розслідування у кримінальних провадженнях даної категорії. На основі аналізу матеріалів кримінальних проваджень і наукових публікацій виділені наступні тактичні завдання в доказуванні наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості:

- 1) встановлення факту різної расової, релігійної або етнічної/національної приналежності потерпілого і підозрюваного;
- 2) встановлення факту сприйняття потерпілим і свідками злочину, вчиненого за мотивом ксенофобії (потрібно виявити підґрунтя і деталі такого сприйняття та перевірити їх належними фактами);
- 3) встановлення наявності на місці події матеріальних слідів, що вказують на мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості (малюнки, маркування, символи, графіті);
- 4) встановлення факту існування ворожнечі між групами, до яких належать потерпілий і підозрюваний;

5) встановлення того факту, що потерпілий від злочину є членом групи, яка кількісно значно менша за іншу групу осіб у даній місцевості, до якої належить підозрюваний;

6) встановлення місця злочину, яке асоціюється з конкретною соціальною групою, до якої належить потерпілий;

7) встановлення (перевірки) факту, що на момент скоєння насильства потерпілий вчиняв якісь дії в інтересах групи, до якої він належить;

8) встановлення факту отримання потерпілим погрозливих листів або телефонних дзвінків;

9) встановлення часу вчинення злочину, який співпадає з певною особливо значущою для потерпілого датою (наприклад, у день релігійного або національного свята);

10) встановлення факту поєднання злочинцем насильницьких дій з певними заявами про спільноту, до якої належить потерпілий, або використовував певні жести (показання потерпілого і свідків-очевидців);

11) встановлення факту, що злочин вчинявся групою осіб з ненависницькими поглядами, яка активно діє в конкретній місцевості.

Наведені тактичні завдання розслідування вирішуються шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та їх комплексів. Вони вважаються вирішеними лише тоді, коли відомості отримані і належним чином перевірені та зафіксовані і не викликають сумнівів у достовірності.

Розділ 3. «Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій стосовно доказування наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. *«Особливості огляду місця події у справах про злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»* відзначається, що доказування мотиву злочинів вказаної категорії відбувається шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на виявлення слідів, в яких проявився саме мотив дій злочинця. До таких засобів отримання доказів, безумовно, потрібно віднести огляд місця події, який може бути проведений у невідкладних випадках до відкриття кримінального провадження (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Особливості огляду місця події в цьому аспекті полягають у спрямованості на виявлення матеріальних слідів, які містять інформацію про мотивацію дій злочинця на місці вчинення злочину. Перш за все, потрібно зазначити, що в системі доказів вчинення злочину з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості може виступати сам характер місця, де було вчинено злочин, що потрібно зафіксувати у протоколі огляду. Таким місцем виступають території (приміщення), які асоціюються з конкретною соціальною групою, до якої належить потерпілий. Такими місцями можуть бути, наприклад, будівля громадського центру національної меншини, мечеті, церкви або іншої культової споруди та прилегла територія. По-друге, матеріальними слідами – ознаками зазначеного мотиву вчинення злочину можуть виступати залишені злочинцем на місці події предмети, написи на предметах обстановки, малюнки, маркування, символи, графіті. При проведенні огляду вони повинні бути

предметом пошуку, а при виявленні – зафіксовані і вилучені.

У підрозділі 3.2. «*Особливості проведення допитів у справах про злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості*» виділені види допитів в залежності від процесуального статусу особи і тієї частини предмету допиту, яка торкається встановлення мотиву злочину.

Допит потерпілого. Як правило, він проводиться відразу після проведення огляду місця події у справах про насильницькі злочини і виступає чи не найбільш важливим засобом отримання доказів наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості в діях злочинця. Адже ніхто інший не може знати про це більше ніж особа, яка піддавалася насильству іноді протягом значного часу. Звичайно, предмет допиту включає в себе всі обставини вчиненого злочину, але доцільно виділити групу обставин, яка вказує на існування мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості в діях злочинця. Такими обставинами, зокрема, є:

1) відомості про особистість потерпілого: етнічна приналежність потерпілого і громадянство; ставлення до релігії; термін і статус перебування на території України; характер занять; існування конфліктів в минулому, у т.ч. з представниками інших національних груп чи релігійних конфесій тощо;

2) відомості про механізм (обставини) вчиненого злочину: події, які передували злочину; місце і час нападу; кількість злочинців; характер насильницьких дій і висловлювань при цьому; події, які відбувалися після нападу;

3) відомості про злочинця: зовнішність; чи знайомий; чи зустрічалися раніше; чи мали місце міжособистісні конфлікти тощо;

4) відомості про сприйняття потерпілим злочину, вчиненого саме за мотивом ксенофобії (за яких обставин він так вважає).

Отримання показань потерпілого повинно бути максимально деталізованим для проведення наступної їх перевірки іншими джерелами інформації. Зважаючи на те, що потерпілий може не володіти мовою судочинства чи володіти нею погано, потрібно заздалегідь подбати про залучення кваліфікованого перекладача та про способи встановлення психологічного контакту з потерпілим.

Допит свідків. Свідки допитуються за близьким переліком питань, що з'ясовуються в ході допиту потерпілого. Зокрема, потрібно встановлювати національну приналежність свідка, його ставлення до представників інших національностей, чи були у нього конфлікти з іноземцями і як вони відбилися на ньому. Окрім того з'ясовуються: що послужило причиною і безпосереднім приводом до початку злочинних дій підозрюваних; чи відбулася сварка між потерпілим і підозрюваним; чи був напад раптовим для потерпілих; особливості поведінки потерпілого під час злочину та після його закінчення. Необхідною умовою результативного допиту свідків є встановлення з ними психологічного контакту, оскільки нерідко вони не мають бажання надавати покази, побоюючись за свою безпеку.

Допит підозрюваного. Результативність першого допиту підозрюваного залежить від його позиції – він має право відмовитися надавати показання (п. 4

ч. 3 ст. 42; ч. 4 ст. 224 КПК України). При наявності психологічного контакту предметом його допиту щодо встановлення мотиву злочину є такі обставини:

1) відомості про особистість підозрюваного: етнічна приналежність і громадянство; ставлення до представників інших етнічних, релігійних груп; чи були конфлікти з представниками цих груп;

2) відомості про механізм злочину: події, які передували злочину; як опинився на місці вчинення протиправних дій; скільки осіб приймало участь і які були дії кожного з них; був об'єкт нападу обраний випадково чи цілеспрямовано; чи знав, що потерпілий належить до певної расової, національної чи релігійної групи; які висловлювання мали місце під час протиправних дій тощо;

3) відомості про події, які відбувалися після вчинення злочину (у т.ч. про поведінку інших співучасників).

У підрозділі 3.3. *«Особливості проведення обшуку у справах про злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»* зазначається, що обшук у справах даної категорії має на меті виявлення і вилучення предметів і документів, які характеризують особу підозрюваного та наявності у нього вказаного мотиву вчинення злочину. Зокрема, типовими предметами пошуку, які вказують на наявність у особи мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є:

1) література, флеш-диски, флеш-карти, відео- та аудіокасети, інші пристрої, що містять інформацію, яка пропагує расову, націоналістичну чи релігійну нетерпимість;

2) символіка, що пропагує расову, націоналістичну чи релігійну нетерпимість;

3) одяг та атрибути, які зазвичай носять члени націоналістичних угруповань;

4) відеозаписи, що фіксують розправи членів націоналістичних угруповань над особами іншої раси, національності або релігії;

5) щоденники, малюнки, фотографії, що свідчать про схильність їх власників до прояву расової, національної чи релігійної нетерпимості.

При проведенні обшуку потрібно мати на увазі, що вказані відомості можуть зберігатися як у надрукованому вигляді, так і на електронних носіях (пам'яті комп'ютера, мобільних телефонів, флеш-картах, CD-дисках).

У підрозділі 3.4. *«Особливості проведення експертиз у справах про злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»* підкреслюється важлива роль експертиз в доказуванні вказаного мотиву та розкриваються їх можливості. Зокрема, для визначення цільової спрямованості інформаційних матеріалів, виявлених під час огляду місця події та вилучених під час обшуку призначається *судово-лінгвістична експертиза*. Вона призначається стосовно мовних продуктів, виражених у формі письмового тексту чи усного висловлювання, зафіксованих на будь-якому матеріальному носії з метою встановлення значення і походження окремих слів, словосполучень, фраз і фрагментів тексту.

У кримінальних провадженнях даної категорії може бути призначена і

комплексна психолого-лінгвістична експертиза для правильної оцінки певного тексту і визначення наявності в ньому ознак розпалювання расової, національної чи релігійної нетерпимості з точки зору суспільної небезпеки. Зокрема, експертами можуть вирішуватися наступні завдання з встановлення ознак:

- 1) формування та підкріплення негативного етнічного стереотипу, негативного образу раси, нації, релігії;
- 2) перенесення різного роду негативних характеристик і пороків окремих представників на всю етнічну або релігійну групу;
- 3) твердження про природному перевазі однієї нації, раси, релігії і неповноцінності або порочності інших;
- 4) приписування ворожих дій і небезпечних намірів однієї нації, раси, релігії по відношенню до інших;
- 5) покладання провини і відповідальності за діяння окремих представників на всю етнічну, расову чи релігійну групу;
- 6) твердження про первісну ворожість певної нації, раси по відношенню до інших;
- 7) твердження про наявність таємних планів, змов однієї національної або релігійної групи проти інших.

Таким чином проведення вказаних експертиз у кримінальних провадженнях даної категорії допомагає отримати вагомі докази наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості.

ВИСНОВКИ

У дисертації проаналізовані основні проблемні питання, пов'язані з визначенням особливостей криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування у досудовому розслідуванні. Проведене дослідження дає підстави для наступних найбільш важливих висновків, що мають певний ступінь новизни.

1. Кримінальні правопорушення, у складі яких виділяється мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості, є досить різноманітними: 1) направлені на розпалювання ворожнечі, розбрату, дискримінації та ненависті серед населення (ч. 2 ст. 110, ст. 161, ст. 300 КК України); 2) проти життя та здоров'я особи, мотивом яких є расова, національна чи релігійна нетерпимість (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127 ч. 2 ст. 129 КК України); 3) кримінальні правопорушення, об'єктивна сторона яких пов'язана із образою і приниженням релігійних почуттів, честі і гідності певних національних меншин (ст. 178, ст. 179, ст. 180, ст. 297 КК України). Спільною характеристикою цих груп злочинів є наявність в діях винної особи такого спонукаючого фактору, як мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості, що пов'язано з особливостями особи злочинця і потерпілого, місця і способу вчинення злочину, характерними слідами та іншими

елементами механізму їх вчинення. Ці особливості суттєво впливають на предмет доказування у кримінальних провадженнях.

2. Для України найбільш характерними є злочини проти життя та здоров'я особи, мотивом яких є расова, національна чи релігійна нетерпимість, і під час розслідування яких є труднощі в доказуванні наявності даного мотиву. Його доказування ґрунтується на встановленні особливостей механізму, які відображаються в криміналістичній характеристиці злочинів: особи злочинця (наявність ненависницьких поглядів щодо представників інших рас, національностей чи релігійних конфесій); особи потерпілого (представник етнічних меншин, найчастіше іноземець); способів злочинів, що супроводжуються приниженням потерпілого з-за його приналежності до певної етнічної групи); слідами-ознаками мотиву (написи, малюнки, публічні висловлювання, образи). Встановлення наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості повинно здійснюватися саме через встановлення наведених характеристик, які визначають особливості предмету доказування у справах даної категорії.

3. На доказування мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості суттєво впливають слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі досудового розслідування: 1) відомості про злочин, що вносяться до ЄРДР, містять достатні ознаки про наявність мотиву (встановлено підозрюваного і отримана інформація про його особистість та обставини злочину, що вказують на мотив); 2) відомості про злочин, що вносяться до ЄРДР, не містять достатніх ознак про наявність мотиву (підозрюваний не встановлений і його потрібно розшукувати та ідентифікувати). Ці типові слідчі ситуації є визначальними для проведення різних комплексів слідчих (розшукових) дій з метою отримання доказів наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості.

4. Для доказування наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості актуальним є виділення типових тактичних завдань розслідування, пов'язаних з встановленням ознак вказаного мотиву: встановлення факту різної расової, релігійної або етнічної/ національної приналежності потерпілого і підозрюваного; встановлення факту сприйняття потерпілим і свідками злочину, вчиненого за мотивом ксенофобії (потрібно виявити підґрунтя і деталі такого сприйняття та перевірити їх належними фактами); встановлення наявності на місці події матеріальних слідів, що вказують на мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості (малюнки, маркування, символи, графіті); встановлення факту існування ворожнечі між групами, до яких належать потерпілий і підозрюваний, та інші.

Тактичні завдання розслідування вирішуються шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та їх комплексів і вважаються вирішеними лише тоді, коли відомості отримані і належним чином перевірені та зафіксовані і не викликають сумнівів у достовірності.

5. Доказування мотиву злочинів вказаної категорії відбувається шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на виявлення слідів, в яких проявився саме мотив дій злочинця. Першочерговою такою дією є огляд місця події, який спрямований на виявлення матеріальних слідів, які містять

інформацію про мотивацію дій злочинця на місці вчинення злочину. Доказом може виступати сам характер місця події – території (приміщення), які асоціюються з конкретною соціальною групою, до якої належить потерпілий (громадські центри, культові споруди). Матеріальними слідами – ознаками мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості виступають залишені злочинцем на місці події предмети, написи на предметах обстановки, малюнки, маркування, символи, графіті, які повинні бути виявлені, зафіксовані і вилучені.

6. Особливості проведення допитів визначаються процесуальним статусом особи і предметом допиту. Допит потерпілих і свідків спрямовується на отримання відомостей про: особистість потерпілого (етнічна приналежність потерпілого, громадянство, ставлення до релігії та ін.); про обставини вчиненого злочину; про особистість злочинця та його дії, які вказують на мотив. Отримання показань повинно бути максимально деталізованим для проведення наступної їх перевірки іншими джерелами інформації, з урахуванням особливостей допитуваної особи (громадянство, володіння мовою судочинства тощо).

Допит підозрюваного можливий лише при умові встановлення з ним психологічного контакту, при наявності якого отримуються показання щодо: особистості підозрюваного (етнічна приналежність і громадянство, ставлення до представників інших етнічних, релігійних груп тощо); про обставини злочину та події, які відбувалися після його вчинення.

7. Особливості проведення обшуку визначаються специфікою предметів і документів, які характеризують особу підозрюваного та наявність у нього мотиву вчинення злочину: література, флеш-диски, флеш-карти, відео- та аудіокасети, інші пристрої, що містять інформацію, яка пропагує расову, націоналістичну чи релігійну нетерпимість; символіка, що пропагує расову, націоналістичну чи релігійну нетерпимість; відеозаписи, що фіксують розправи членів націоналістичних угруповань над особами іншої раси, національності або релігії та ін.

8. У кримінальних провадженнях про злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості поряд з іншими проводяться експертизи, спрямовані на вирішення завдань щодо встановлення вказаних мотивів. Зокрема, щодо мовних продуктів, виражених у формі письмового тексту чи усного висловлювання, зафіксованих на будь-якому матеріальному носії, призначається судово-лінгвістична експертиза для встановлення значення і походження окремих слів, словосполучень, фраз і фрагментів тексту. Також призначається комплексна психолого-лінгвістична експертиза для правильної оцінки певного тексту і визначення наявності в ньому ознак розпалювання расової, національної чи релігійної нетерпимості з точки зору суспільної небезпеки: формування та підкріплення негативного етнічного стереотипу, негативного образу раси, нації, релігії; перенесення різного роду негативних характеристик і пороків окремих представників на всю етнічну або релігійну групу; твердження про природному перевазі однієї нації, раси, релігії і неповноцінності або порочності інших тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Боровик А. М. Криміналістична характеристика особи потерпілого у злочинах, вчинених неповнолітніми та молоддю на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 174-179.
2. Боровик А. М. Значення слідів та слідової картини у розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми та молоддю на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 225-230.
3. Боровик А. М. Особливості проведення огляду місця події в насильницьких злочинах, вчинених на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. Том 30 (69). 2019. № 5. С. 194-199.
4. Боровик А. Н. Особенности проведения допросов в насильственных преступлениях, совершенных на почве расовой, национальной и религиозной нетерпимости. *Труды Академии МВД Республики Таджикистан*. 2019. № 4(44). С. 131-137.
5. Боровик А. М. Особливості криміналістичної характеристики умисних вбивств, вчинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 6(40). С. 169-173 (Республіка Молдова).
6. Боровик А. М. Розслідування злочинів на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі в умовах формування правової держави(євроінтеграції). *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України: матеріали Всеукр. підсумкової наук.-практ. конф. Частина 2 (Київ, 12 берез. 2015 р.)* К: НАВС, 2015. С. 152-154.
7. Боровик А. М. Актуальні питання розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю кафедри криміналістики та судової медицини НАВС, 23 січня 2015 р. НАВС. К. Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 242-244.
8. Боровик А. М. Актуальні питання характеристики особи потерпілого під час розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*. Матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції (Київ, 24 листоп. 2017 р.): у 2 ч./[ред. кол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. К: НАВС, 2017. Ч. 2. С. 114-118.
9. Боровик А. М. Значення віртуальних слідів при розслідуванні злочинів, вчинених на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі. *Актуальні питання кримінального права та процесу*. Матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції 12 квітня 2018 р./ДЮІ МВС України. Кривий Ріг. Поліграфічна компанія «Геліос-Прінт», 2019. С. 119-121.

10. Боровик А. М. Вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі як кваліфікуюча ознака деяких складів кримінальних правопорушень. *Актуальні питання кримінального права та процесу*. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції 14 червня 2019 р. ДЮІ МВС України. Кривий Ріг. Поліграфічна компанія «Геліос-Прінт», 2019. С. 88-90.

11. Боровик А. М. Особливості огляду місця події у справах про злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Development of modern technologies and scientific potential of the world: the materials of the international scientific-practical conference (London, Great Britain, July 29, 2019)*. Volume 2. P. 29-32.

12. Боровик А. М. Особливості криміналістичної характеристики умисних вбивств, вчинених на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості. *Актуальні питання кримінального права та процесу*. Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 11 жовтня 2019 р. ДЮІ МВС України. Кривий Ріг. Поліграфічна компанія «Геліос-Прінт», 2019. С. 77-79.

АНОТАЦІЇ

Боровик А.М. Особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування у досудовому розслідуванні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність (081 – Право). – Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ України. Маріуполь, 2021.

Дисертацію присвячено проблемним питанням доказування наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості при вчиненні злочинів окремих видів, використанні особливостей їх криміналістичної характеристики.

У роботі визначені особливості таких елементів криміналістичної характеристики злочинів проти життя і здоров'я особи, мотивом яких є расова, національна чи релігійна нетерпимість, які визначають особливості предмету доказування: особа злочинця і потерпілого; місце, час і спосіб вчинення; сліди, які несуть в собі ознаки мотиву. Підкреслюється, що встановлення наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості повинно здійснюватися саме через встановлення наведених характеристик, які визначають особливості предмету доказування у справах даної категорії.

Визначаються типові слідчі ситуації, які впливають на доказування наявності вказаного мотиву в діях злочинця, формулюються тактичні завдання щодо встановлення ознак мотиву та засоби їх вирішення. Наведені особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, допитів, обшуку, призначення експертиз).

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів; мотив; ксенофобія; предмет доказування; слідча ситуація; слідчі (розшукові) дії; експертиза.

Боровик А.Н. Особенности криминалистической характеристики преступлений, совершенных по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости, и предмет доказывания в досудебном расследовании. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность (081 – Право). – Донецкий юридический институт Министерства внутренних дел Украины. Мариуполь, 2021.

Диссертация посвящена проблемным вопросам доказывания наличия мотива расовой, национальной или религиозной нетерпимости при совершении преступлений отдельных видов, использовании особенностей их криминалистической характеристики.

В работе определены особенности таких элементов криминалистической характеристики преступлений против жизни и здоровья человека, мотивом которых является расовая, национальная или религиозная нетерпимость, которые определяют особенности предмета доказывания: личности преступника (ненавистнические взгляды в отношении представителей других рас, национальностей или религиозных конфессий); личности потерпевшего (представитель этнических меньшинств, зачастую, иностранец); способов преступлений, сопровождающихся унижением потерпевшего из-за его принадлежности к определенной этнической группе); следами-признаками мотива (надписи, рисунки, публичные высказывания, оскорбления). Делается вывод, что доказывание наличия мотива расовой, национальной или религиозной нетерпимости должно осуществляться именно через установление приведенных характеристик, которые определяют особенности предмета доказывания по делам данной категории.

Констатируется, что на доказывания мотива расовой, национальной или религиозной нетерпимости существенно влияют следственные ситуации, складывающиеся на первоначальном этапе досудебного расследования: 1) сведения о преступлении, вносимые в Единый реестр досудебных расследований, содержат достаточные признаки о наличии мотива (установлен подозреваемый и получена информация о его личности и обстоятельствах преступления, которые указывают на мотив); 2) сведения о преступлении, вносимые в Единый реестр досудебных расследований, не содержат достаточных признаков о наличии мотива (подозреваемый не установлен и его нужно разыскивать и идентифицировать). Эти типичные следственные ситуации является определяющими для проведения различных комплексов следственных (розыскных) действий с целью получения доказательств наличия мотива расовой, национальной или религиозной нетерпимости.

Определены тактические задачи расследования, связанные с установлением признаков указанного мотива: установление факта различной расовой, религиозной или этнической / национальной принадлежности потерпевшего и подозреваемого; установление факта восприятия потерпевшим и свидетелями преступления, совершенного по мотивам ксенофобии; установление наличия на месте происшествия материальных следов, указывающих на мотив расовой, национальной или религиозной нетерпимости (рисунки, маркировки, символы, граффити); установление факта существования вражды между группами, к которым относятся потерпевший и подозреваемый, и др.

Подчеркивается, что доказывание мотива преступлений указанной категории происходит путем проведения следственных (розыскных) действий, направленных на выявление следов, в которых проявился именно мотив действий преступника. В связи с этим определены особенности проведения осмотра места происшествия, допроса потерпевшего, свидетелей и подозреваемого, обыска, назначения судебно-лингвистической и психолого-лингвистической экспертиз.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика преступлений; мотив; ксенофобия; предмет доказывания; следственная ситуация; следственные (розыскные) действия; экспертиза.

Borovik A.M. Features of the forensic characteristics of crimes motivated by racial, ethnic or religious intolerance, and the subject of proof in a pre-trial investigation. – *The qualifying scientific work on the rights of manuscripts.*

The thesis to obtain the degree of Candidate of Law in specialty 12.00.09 criminal procedure and criminalistics; forensic expertise; operational search activity (081 – Law). – Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Mariupol. 2021.

The dissertation is devoted to the problematic issues of proving the existence of a motive of racial, national or religious intolerance in the commission of certain types of crimes, using the features of their forensic characteristics.

The paper defines the features of such elements of the forensic characteristics of crimes against human life and health, the motive of which is racial, national or religious intolerance, which determine the characteristics of the subject of proof: the identity of the criminal; the identity of the victim; ways of crimes, accompanied by humiliation of the victim because of his belonging to a certain ethnic group; traces-signs of the motive. It is concluded that the proof of the existence of a motive of racial, national or religious intolerance should be carried out precisely through the establishment of the above characteristics, which determine the features of the subject of proof in cases of this category.

It is emphasized that the proof of the motive for the crimes of this category occurs by conducting investigative (search) actions aimed at identifying traces in which the motive of the criminal's actions manifested itself. In this regard, the features of the inspection of the scene of the incident, the interrogation of the victim, witnesses and the suspect, the search, the appointment of forensic linguistic and psychological and linguistic examinations have been determined.

Keywords: forensic characteristics of crimes; motive; xenophobia; subject of proof; investigative situation; investigative (search) actions; examination.